

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

7 /1 (Bahar 2020): 841-858.

**OLUMLULUKTAN ARINDIRILMIŞ TOPLUM TİPOLOJİSİ BAĞLAMINDA
MAHREMİYET: TESETTÜRLÜ OLMAK**

**Privacy in the Context of Community Typology Purged
for Positiveness: Being Privacy**

Mehmet Emin SARIKAYA

Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, eminsarikaya.93@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-7550-4727

Hakemler / Referees:

Prof. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU / Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Halide Nur ÖZÜDOĞRU ERDOĞAN /Bolu AİBÜ, İlahiyat Fakültesi

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 21 Nisan / April 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 04 Haziran / July 2020
Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / July 2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 1
Sayfa/ Pages: 841-858.

Atıf / Cite as: Sarıkaya, Mehmet Emin. “ Olumluluktan Arındırılmış Toplum Tipolojisi Bağlamında Mahremiyet: Tesettürlü Olmak” [Privacy in the Context of Community Typology Purged for Positiveness: Being Privacy]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 7/1 (2020): 841-858.

Doi: <https://doi.org/10.17859/pauifd.724351>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, *iThenticate* intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with *iThenticate* plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (1) 2020: 841-858
**OLUMLULUKTAN ARINDIRILMIŞ TOPLUM TİPOLOJİSİ BAĞLAMINDA
MAHREMİYET: TESETTÜRLÜ OLMAK**

Mehmet Emin SARIKAYA*

Öz.

Araştırmanın temel amacı Byung Chul Han'ın, olumsuzluktan arındırılmış toplum kavramı çerçevesinde ele aldığı apaçıklık, ifşa, enformasyon, olumluluk, teşhircilik toplum tipolojilerini Han'ın kavramsallaştırmasında olumsuzluk tipolojisi bağlamında Müslüman toplumda mahremiyet kavramı ve tesettür algısı çerçevesinde anlamaya çalışmaktır. Bu kapsamda araştırmanın alt amacı İslam teolojisindeki mahremiyet algısını kişisel, mekansal ve bilgi boyutları ile incelemektir. Ayrıca mahremiyetin alt kategorisi olarak tesettürü, olumsuzluk toplumu kavramı üzerinden okumayı denemektedir. Müslüman toplumda mahremiyet ve buna dair toplumsal çıktıların Han'ın olumsuzluk toplumu kategorisinde incelenebileceği söylenebilir. Araştırmanın tesettür algılarına dair kısmında tesettüre dair 'sınır', 'mesafe', 'emir' gibi olumsuzluk toplumu temalarının ön plana çıktığı söylenmelidir. Bununla birlikte tesettür kavramının değişimi, postmodern dönem özelliği merkeze alınarak Han'ın olumluluk toplumu tipolojisi temaları (kendini gösterme, ışıklandırma) çerçevesinde açıklanmıştır. Son olarak Han'ın postmodern dönemi açıklayan temaları, geleneksel ve kurumsal bir din tarafından beslenen mahremiyet ve tesettür algısını, özsel olarak değiştirmedigi ~ söylenebilir. Ancak araştırmanın son bölümünde zikredilen alan araştırmalarına dair verilerden sınır, mesafe, öteki algısı kavramlarının değişime uğradığı sonucu çıkarılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Byung Chul Han, Olumluluk Toplumu, Olumsuzluk Toplumu, Mahremiyet, Tesettür.

**Privacy in the Context of Community Typology Purged
for Positiveness: Being Privacy**

Abstract

The main purpose of the study is to try to understand the explicitness, disclosure, information, positivity, exhibitionism typologies of Byung Chul Han within the framework of the concept of privacy in Muslim society and the sense of veiling in the context of a Han's conceptualization. In this context, the sub-purpose of the study is to examine the perception of privacy in Islamic theology with its personal, spatial and information dimensions. In addition, as a sub-category of privacy, veiling is to try to read through the concept of negativity society. It can be said that privacy in the Muslim community and social outcomes related to it can be analyzed in the category of Han's negativity society. It should be said that in the part of the study's perceptions of veiling, negativity society themes such as 'border', 'distance', 'order' come into prominence. However, the change of the concept of veiling has been explained within the framework of Han's positive society typology themes (self-disclosure, lighting) by taking the postmodern period feature to the center. Finally, it can be said that Han's themes explaining the postmodern period did not substantially change the perception of privacy and veiling fed by a traditional and institutional religion. However, it can be

* Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, eminsarikaya.93@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-7550-4727

concluded from the data on the field studies mentioned in the last part of the research that the concepts of boundary, distance, and other perception have changed.

Keywords: Byung Chul Han, Positive Society, Negative Society, Privacy, Veiling.

STRUCTURED ABSTRACT

The history of social analysis made over typologies dates back to very old times. The book *Characters* by Teophrastos, a student of Aritoteles, is the product of such an effort. In addition, many sociologists from Pareto to Marx and Golfman to Bourdieu have benefited from social typologies. However, it is not ideality, which is the subject of general recognition, in the form of the perfect form of something to be described with the ideal type associated with Weber. The ideal type is an abstract and pure example, with reference to the general characteristics of the social issue under study. The main purpose of our research is to try to understand the typologies of self-disclosure, disclosure, information, positiveness, exhibitionism and publicity in the Muslim society within the context of criticism of postmodern society, the concept of privacy in the Muslim community and the sense of veiling as a category of negativity.

Negative society is a disciplinary society. The general code of this society is not to know. In this society, the should, or should, is within the limits of negativity. However, on the contrary, today's performance society is built to know exactly. Although there are no prohibitions and orders in the performance society, initiative and motivation replaced it. The decrease or loss of the effect of negative feelings is the result of a mechanical positivity. A positive society stipulates that as an exhibitionism society, the value of something or interest in it will only occur when it is visible. This exhibition value owes its existence, which does not express a value or use value belonging to the object in the Marxist sense, to the interest directed at it. Anything hidden from the negativity of the hidden and glazed is obscene. This is the elimination of the distances that cause obscenity by negatively. Thus, the resulting things become forced / operational beauties without aesthetics. This transparent state lacks depth and is random. It includes the existence of a view that can be attached to everything at any time.

It is known that many efforts to understand postmodern society exist in sociological literature. One of the common aspects of these comprehension activities is to make factual inferences through typologies, an ancient method of sociological analysis. On the basis of Han's postmodern community typology, a reading on positivity and negativity dichotomy lies. Accordingly, positive society conceptualization includes transparency, clarity, display, obscenity, loss of distance, etc. reveals a society portrait within the framework of themes. Nevertheless, the negativity society themes positioned against the positive society are based on closed, secret, glazed, distant, confidential concepts. It is also criticized as postmodern society beyond privacy. In this context, it was found in the research that the relationship between the privacy phenomenon in the Muslim community and the themes mentioned under the negative typology of Han can be revealed.

It has been determined that the secrecy in the Muslim community and the privacy and secret aspects of the social affairs coincide with the 'negativity' themes that Han claimed to be absent from postmodern society in his works and described as lost social dynamics. It has been observed that the concept that Islam deals with within the framework of the relations between individuals is shaped in a particular way with dimensions extending to the individual, then to the space and the transfer of information between individuals. However, it should be said that the boundaries of the privacy phenomenon operating in the Muslim community are in contact with a metaphysical reality beyond the meaning that Han means.

However, it can be said that privacy in the Muslim community and social outcomes related to it can be addressed in Han's negative society category. It should be said that in the part of the study's perception of veiling, the themes of negativity society such as 'border', 'distance', 'order', come to the fore. However, the themes that Han handled under positive society typology, which can be called as self-manifesting and lighting, which are the feature of late modern period with the change of attitude towards veiling, are revealed by researches. Finally, the clarity, exhibition, nudity, revelation etc. that Han expressed for the late modern period. processes do not appear to substantially change the perception of privacy and veiling fed by a traditional and institutional

religion. However, it can be deduced from the statements of the participants of the researches mentioned in the text that the limits, distance and other perception have changed.

Keywords: Byung Chul Han, Positive Society, Negative Society, Privacy, Veiling.

GİRİŞ

Toplumsal yapı, kuram ve sistemler hakkında ortaya konan çözümlerler daha önceki yüzyıllarda toplumsal bir düşünüşün ürünü olan tikel tarih anlayışlarından (devletler ve hakların tarihleri) farklı olarak sınırları belirli bir toplum kavramına, sosyoloji bilimi ile ulaşmıştır. Sosyolojinin bu tanımı ile birlikte, sosyolojik çözümlemenin basit gündelik bilgilerin sistemli ve abartılı sözlerle ifadesi olduğuna dair yargılar söz konusudur. Sosyolojide farklı paradigmalardan benzer sorunlara kimi zaman aynı dönemlerde değişik çözümlerler sunması sosyolojik düşünüm açısından olağandır. Ancak unutulmamalıdır ki sosyolojik çözümlemenin ayırıcı vasfı, insan etkileşimlerine dair sağduyunun tespit edemediği, sağduyusal inançlara aykırı olabilecek sistematik ve çok boyutlu anlama yoluyla toplum hakkında yeni kavramsallaştırmalar yapabilmesidir. Bu yeni kavramlar, Weber'in Protestan Ahlakı yahut Durkheim'in toplumsal dayanışması kavramlarında olduğu gibi gündelik bilgimizin konusu olmuştur.¹ Bununla birlikte tipolojiler üzerinden yapılan toplum çözümlerlerinin tarihi, oldukça eskiye dayanmaktadır. Aritoteles'in öğrencisi Teophrastos'un *Karakterler* isimli kitabı bu tür bir çabanın ürünüdür. Bunun yanında Pareto'dan Marx'a ve Golfman'dan Bourdieu'ya kadar birçok sosyolog toplumsal tipleştirmelerden faydalanmıştır.²

Bu tipolojik kavramsallaştırmanın gerçekliği tümüyle içerdiği söylenemez. Aksine kavramlar gerçekliğin belli bazı kısımlarına dair birer görünüşdür. Kavramlar, daima düşünümsel bir devinim içerisindedir. Bu devinim gerçekliğe dair en yakın kestirimlerin yapılabildiği ideal tipleri ortaya çıkarmaktadır. İdeal tipler araştırmacının içinde bulunduğu bağlamın ürünüdür. Bu nedenle tek mutlak ölçüt bulunmamakta, araştırmacının konuya yaklaşımı ve onun değerlerini içeren bir çözümlenmeden bahsedilebilmektedir. Burada esas olan nokta bilim adamının bir konu üzerinde çalışırken neleri öncül olarak aldığına dair net bildirimleri olmasıdır.³

Weber ile özdeşleşen ideal tip ile anlatılmak istenen, bir şeyin en mükemmel biçimi şeklindeki genel tanıma konu olan ideallik değildir. İdeal tip, incelenen toplumsal konunun genel niteliklerine atıfla soyut ve saf örneğidir. Çoğu toplumsal oluşum nitelikleri bakımından saflıktan ziyade karışık olarak nitelenebilir. Bu karışıklık somut ve gerçek sınırlar ile ayırt edilemeyeceği için soyut ideal tipler işe koşulmaktadır. ⁴ Örneğin modern kavramı (veya modern dönem), içerisinde hem geleneği hem de postmoderni barındırmaktadır. Geleneksel, modern ve postmodern olana dair tipolojiler, birbirinden soyut olarak ayrılabilir veya böyle olduğu kabul edilebilir.

Yukarıda anlatılardan yola çıkarak araştırmada ele alınacak kavramlar üzerine Byung Chul Han'ın ortaya koyduğu çabaya tipolojik bir postmodern (kendi tabiri ile geç modern) toplum çözümlemesi denilebilir. Han'ın kişisel özgeçmişinden anlaşıldığı üzere Batı'da eğitim alarak felsefi çalışmalara yoğunlaşmıştır. 1959 Seul

¹ Tom Bottomore, Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, çev. Aydın Uğur, Mete Tuncay (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2014), 1/12- 13.

² Mehmet Ali Aydemir, *Toplumsal Tipler* (İstanbul: Açılım Kitap, 2016), 12- 13.

³ Tom Bottomore, Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, 1/198- 200.

⁴ Hans Freyer vd., *Sosyoloji Kuramları Tarihi* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012), 171- 172.

doğumlu olan Han, 1980 yılında Almanya'ya yerleşmiştir. Bu nedenle kendisi hem Güney sosyolojisini hem Batı (Kuzey) sosyolojisini tanımaktadır. Güney sosyoloji Batı (Kuzey) dışında kalan ve Batı'nın dışında üretilen sosyolojik bilgiyi ifade etmektedir. Alternatif bir sosyolojik düşünüm olarak küresel bir sosyolojik bilgi üretimi sayılan Batı orijinli sosyolojiyle temas halinde ancak dışında yapılan bir uğraştır. ⁵ Han'ın postmodern toplum hakkında oluşturduğu temaları, indirgemeci olduğu yönünde eleştirilmektedir.⁶Tüm bu eleştirilere rağmen Han, olumluluk ve olumsuzluk dikotomik temaları altında yaptığı tipolojiler ile postmodern toplum çözümlemesi yapmaktadır. Dikotomik çözümlemeler, çözümlediği konu hakkında farklılıkları vurgulamaktadır. Bu farklılıklar, karşılıklı ilişkileri de bünyesinde barındırır. Jenks'in ifade ettiği gibi 'dikotomiler sayesinde iki güçlü ve zıt konumdan hareketle görüşler meydana getirmekteyiz ve dikotomiler sayesinde her iki taraftaki görüşlerin güçlü yönlerini görebiliriz'.⁷

Gerçekleştirilen araştırmanın yoğunlaştığı Han'ın Şeffaflık Toplumu⁸ ve Yorgunluk Toplumu isimli eserleri üzerine yapılan eleştiri yazılarından bahsedilebilir.⁹Bunun yanında din sosyolojisi alanında Han'ın toplum çözümlemelerine dair dilimizde, herhangi bir eleştirel yahut anlamaya dönük ulaşabildiğimiz çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmanın konusu, yazarın bu iki eseri çerçevesinde olumluluk ve olumsuzluk toplumu temalarının anlaşılması ve olumsuzluk toplumunun özellikleri ile Müslüman toplumdaki mahremiyet kavramı ve tesettür algısının bağdaşan ve ayrışan noktalarının belirlenmesi, böylece olumluluk toplumu tipolojisi ile karşılaştırılmalı bir okumanın imkanının sorgulanmasıdır.

Araştırmanın problemi, postmodern toplumun eleştirisi bağlamında Han'ın olumsuzluktan arındırılmış toplum kavramı çerçevesinde ele aldığı apaçıklık, ifşa, enformasyon, olumluluk, teşhircilik toplum tipolojilerini bir olumsuzluk kategorisi olarak Müslüman toplumda mahremiyet kavramı ve tesettür algısı çerçevesinde anlamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda araştırma, İslam teolojisindeki mahremiyet algısının kişisel, mekansal ve bilgi boyutları ile incelenip mahremiyet alt kategorisi olarak tesettürün, olumsuzluk toplumu kavramı üzerinden okunmasını amaçlamaktadır.

Araştırma, nitel araştırma yöntemi olan tarihsel dokümantasyon yöntemi ve durum araştırması ile gerçekleştirilmiştir. Han'ın Şeffaflık Toplumu, Yorgunluk Toplumu ve Şiddetin Topolojisi eserlerine müracaat edilmiş ve mahremiyetin Müslüman toplumda algılanışına dair yapılan çalışmalara başvurulmuştur.

'Mahrem Sınırlar: Tesettürlü Olmak' başlığı altında Han'ın olumsuzluk toplumu tipolojisi ve temaları çerçevesinde mahremiyet kavramı, ikincil kaynaklardan elde edilen veriler üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırmanın kapsamı, araştırmacının konuya kendi bakış açısı ile yaklaşımı ve ulaşılabilen kaynaklar ile sınırlıdır.

⁵ Ercüment Çelik, "Güney Sosyolojisi'nin Yükselişi ve Türkiye'de Sosyoloji İçin İfade Edebileceği Anlamlar", *Mülkiye Dergisi* 40/4 (15 Aralık 2016), 113-148.

⁶ Koray Kırmızısakal, "Byung-Chul Han'ın Keskin-Kör Bıçakları", 16 Mart 2020, <https://www.sosyalbilimler.org/byung-chul-hanin-keskin-kor-bicaklari/>.

⁷ Les Back - Chris Jenks, ed., *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, çev. İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2012), 19.

⁸ Derya Gül Ünlü, "Şeffaflık Toplumu: Şeffaf Toplumun Eleştirisi Üzerine Bir Okuma", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 28 (28 Haziran 2018), 279-290.

⁹ Kırmızısakal, "Byung-Chul Han'ın Keskin-Kör Bıçakları". Erişim Tarihi: 16 Mart 2020,

1. Olumluluk ve Olumsuzluk Toplumu

Bu başlık altında pozitif= olumluluk, negatif= olumsuzluk kavram eşleştirmeleri aynı anlamı yansıtır şekilde kullanılacaktır. Günümüz insanının ve toplumunun hastalığı başkalarının kaybolduğu negatifliğin azaldığı bir çağda yaşıyor olmasıdır. Yaşanan "sinirsel hastalıklar ifrat derecesinde pozitiflikten kaynaklanan patolojik hallerdir".¹⁰ Han'a göre pozitifliğin egemenliği hastalıklı bir durumu ifade etmektedir. Bu noktada Han'ın olumluya karşı olumsuzu tercih ettiği varsayılabilir. Toplumun sağlıklı ilişkilerinin imkânını olumsuzun varlığında mümkün görmektedir.

Bugünün toplumunda aynıyla yaşamanın bir sonucu olarak, bir direncin ortaya çıkma ihtimalinden ancak mecazi anlamda bahsedilebilmektedir. Direncin ortaya çıkması için bir başkasına ihtiyaç vardır. ¹¹ Öteki, kendiliğimizi inşa ettiğimiz kavramları bize sağlayan varlığımızı tanımladığımız 'ben' in karşısında, dahası aynası olarak konumlanan bir kavramdır.¹²

Pozitifliğin ortaya çıkardığı şiddet olumsuzluktan yoksun, farklı kutupların yer almadığı bir yerde kendini hissettirir.¹³ Farklılıkların ortadan kalktığı bir ortamda kendini tanımlama sorununun adı, pozitif şiddettir.¹⁴ Çok fazla aynılık yaratılışımızdan gelen farklılıklarımızı ortaya koyamayacağımız bir ortamı şekillendirir.

Olumsuzluk toplumu bir disiplin toplumdur. Bu toplumun genel kodu -e bilememektir. Bu toplumda -meli, -malı dahi negatifliğin sınırları içerisindedir. Ancak tam tersine günümüz performans toplumu tam olarak -e bilmek üzerine kurgulanmıştır. Performans toplumunda yasak ve emir bulunmamakla birlikte girişim ve motivasyon bunun yerini almıştır.¹⁵ Örneğin toplumsal bir kurum olarak emir ve yasakları barındıran din, olumsuzluğu içeren belirli sınırları olan ve bu sınırlar çerçevesinde toplumsal mekânlar kuran -e bilememe sistemidir.¹⁶ Çağdaş performans toplumunun özgürlük bahanesi ile asgari seviyeye indirdiği kurallar, sınırların yok olmasına, bastırma mekanizması bozulmuş "genelleşmiş bir hafif meşrepliliğe" alan açmaktadır.¹⁷

Performans toplumu, olumluluk toplumu olarak sürekli çalışmayı beraberinde getirir. Sürekli bir şeylerin peşinden koşan insan durup düşünmeye fırsat bulamaz. Bu vahşi doğadaki bir hayvanın ne yemek yerken ne de başka bir yaşamsal faaliyetinde, yaptığı her neyse, ona odaklanamaması ile benzeşir. Halbuki insanın bu olumluluk hastalığının tedavisi durmak, derinlere ulaşmak ve 'dalginlaşma yetisinin güçlendirilmesidir'.¹⁸ Bu durgunlaşmayı sağlayacak şey devam eden sürece karşı

¹⁰ Byung-Chul Han, *Yorgunluk Toplumu*, çev. Samet Yalçın (İstanbul: Açılım Kitap, 2019), 12.

¹¹ Han, *Yorgunluk toplumu*: 13.

¹² Ömer Temizkan, "Öteki Tartışmaları Çerçevesinde Zygmunt Bauman'ın Öteki Yaklaşımı" (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 77, <https://www.ulusaltezmerkezi.net/oteki-tartismalari-cercevesinde-zygmunt-baumanin-oteki-yaklasimi/>.

¹³ Han, *Yorgunluk toplumu*: 15.

¹⁴ Han, pozitif şiddet kavramının olumluluğa nispetle kullanılabilceğini ifade etmektedir. Ona göre sadece olumsuzluğun şiddetinden değil artan aşırı haberleşme, gözetim vb. toplumsal girdilerle olumluluğun şiddetinden bahsedilebilir.

¹⁵ Han, *Yorgunluk Toplumu*: 18.

¹⁶ Byung-Chul Han, *Şiddetin Tipolojisi*, çev. Dilek Zaptçoğlu- Semih Sökmen (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 95.

¹⁷ Han, *Şiddetin Tipolojisi*: 40.

¹⁸ Han, *Şiddetin Tipolojisi*: 23- 27.

negatifliğin direncidir. Han'a göre olumsuzun gücü hayır diyebilme gücüdür. Bu gücü sağlayacak olan hayır diyebilmenin imkânıdır.¹⁹

Faal hayat kişiyi olması gereken şeyden uzaklaştıran mutlak bir olumluluk halidir.²⁰ Olumluluğun aşırılığı negatifliği ortadan kaldırırken istisna halini de by-pas eder. Negatifliğe dayalı hislerin etkisinin azalması veya kaybolması mekanik bir olumluluğun eseridir. Örneğin bilgisayar pozitif bir makine olarak insan beynindeki başlıklardan azadedir. Mutlak olumluluk insanı ve toplumu 'otistik performans makinasına' dönüştürmektedir.²¹ Öyle ki herhangi bir sistemde (dini veya dünyevi olabilir) sistemin bir parçası haline gelebilecek sorumluluk ancak olumsuzluğun, olumluluğa karşın varlığında gizlidir. Özne, yapı ile; ben, öteki ile; devamlılık, değişim ile ve aktif, pasif ile anlam kazanmaktadır.

Han, "takatsızlık yorgunluğunun, pozitif imkânın yorgunluğu olduğunu dile getirir. (Bu çeşit bir yorgunluk) Bir şey yapma yetisini ortadan kaldırır. Teneffüs edilen yorgunluksa, negatif imkânın yani -meme'nin [nicht- zu] yorgunluğudur". Kişinin eylemini değerli kılan negatif imkânın varlığında, engellere ve pürüzlere rağmen ortaya koyduğu çabadır. Bunu sağlayacak olan olumsuzun pürüzlülüğüdür. Pozitif imkânın sonucu olarak sadece kendine buyurgan bir birey haline gelen geç modernite insanı, performans odaklı işini bir emiri uygulamanın görev bilinci ile değil sadece mutlak keyif için yapar.²²

1.1. Olumluluk Toplumu Temaları

Han, olumluluk toplumunun en belirgin özelliği olarak şeffaflığı görmektedir. Şeffaflık bütün olumsuzluklardan arındırılmış tek düze bir pürüzsüzlük halidir. Her şeyin mutlak bir şimdiye indirildiği hesaplanabilir, işlemsel bir zaman anlayışı şeffaflığın en önemli göstergelerindendir. Şeffalık toplumu, aynının cehennemi olarak tekilliklerin ortadan kaldırıldığı görüntü ve bakış arasındaki mesafenin yok edildiği pornografik dolaylı temasları barındırır.²³

İnsan, ötekinin içeri giremediği mahrem alanlar yaratmak ister; buna ihtiyacı vardır. İnsan hiçbir zaman bir başkasına ve kendine dahi tamamen şeffaf hale gelmeyecektir. Zira Freud'a göre id ve ego arasında bir mesafe, gizli alan bulunur. Bu durum insanın diğeri ile olan mesafesinde de aynen görülmektedir. Ötekinin bilinemezliği veya bilinemeyen tarafları ilişkiyi diri tutmaktadır. İnsanın bu mahrem alanına çok fazla ışık tutmak ruhsal bir tükenişe neden olacaktır. Işıklandırılan şeyler birer show nesnesi haline gelerek tüketilmektedir. Postmodern dönemde insanın mehreminin sınırlarına olan tacizler mahremiyet-sonrası dönem olarak sosyal ağların getirdiği şeffaflığı imgelemektedir.²⁴

Birşeyin kült haline gelip değer kazanması için ona nadiren ulaşılması beklenir. Oysa ki olumluluk toplumu bir teşhircilik toplumu olarak birşeyin değerinin veya ona karşı ilginin ancak görünür olduğu zaman oluşacağını şart koşar. Bu sergi değeri, Marksist anlamda nesneye ait bir kullanım veya değişim değerini ifade etmeyen varlığını, ona yöneltilen ilgiye borçludur. Han'ın çok etkileyici bir örnekle açıkladığı gibi fotoğraf, nesnelerin kült değerini sergileyerek azaltmaktadır. Buna rağmen insan

¹⁹ Han, *Yorgunluk Toplumu*: 41.

²⁰ Han, *Yorgunluk Toplumu*: 35.

²¹ Han, *Yorgunluk Toplumu*: 40.

²² Han, *Şiddetin Tipolojisi*: 36.

²³ Byung-Chul Han, *Şeffaflık Toplumu*, çev. Haluk Barışcan (Metis Yayınları, 2017), 15- 16.

²⁴ Han, *Şeffaflık Toplumu*: 17-18.

simasının bu duruma direnç gösterip fotoğraflarda kült değerini temsil ettiği düşünülür. Günümüz teşhir toplumunda dijital fotoğrafçılık ile insan siması *face* halini alarak direnç etkisini yitirmiş bir sergi nesnesi halini almıştır. Günümüz fotoğrafçılığının, olumsuzluktan, negatiften arındırılmış bir dijitalleşme ürünü olduğu ifade edilmektedir.²⁵

Gizlenmiş, saklı ve sırlı olanın olumsuzluğundan arındırılmış her şey müstehcendir. Bu müstehcenliğe neden olan aradaki mesafelerin olumsuzlanarak ortadan kaldırılmasıdır. Böylece ortaya çıkan şeyler estetikten mahrum zoraki/operasyonel güzelleştirmeler halini almaktadır. Bu şeffaf hal derinlikten yoksun, rastgeledir. Her an her şeye ilişebilecek bir bakışın varlığını içerir.²⁶

Yazar, örtünmenin, sırrın olumsuzluğunun hazzı ve ötekine olan isteği artırdığını ifade etmektedir. Ancak bir apaçıklık toplumu olarak şeffaf toplum, buna müsaade etmeyerek karşılıklı pornografiye dayanan bir çıplaklık ile hazzı ortadan kaldırır. Tüm gerçekliği ile ortaya konulan şeyler tahayyül edilemez hale gelmektedir. Kant, muhayyilenin kesin sınırları belirli olmayan oyuna dayandığını ifade ederken Simmel, hepimizin belirsizliğe belli oranda ihtiyaç duyduğunu belirtir. Saklılığın olumsuzluğu kutsal metinlerde de görüldüğü üzere 'mecazi esvap' ile sağlanır. Böylece okuyucu, keşfin hazzını yaşayacaktır.²⁷

Han, güzellik ve mahremiyet ilişkisini sırrın olumsuzluğuna bağlamaktadır. Bir şey olumluluğun esaretinde apaçık hale geldiğinde diğerlerinden bir farkı olmadığı algısı ile güzellik tanımının dışına itilecektir. Hıristiyan teolojisi, Adem ile Havva'nın mahremiyet giysisi ile cennette var olduklarını ancak asli günah ile cezalarının çıplak olarak yeryüzünde bulunmak olduğunu belirtilir. Mahremiyet cennetin yüceliğine eş değerde iken çıplaklık bir et parçasına indirgenen müstehcenliğe dönüşür.²⁸ Şeffalık toplumu sırrın bu tür bir olumsuzluğunu yitirmiştir.

Kişi kelimesinin Latince karşılığı olan 'persona', maske anlamı taşımaktadır. Kişiye karakter sağlayan maskenin gizi ve olumsuzluğudur. Kişiler ötekine karşın mesafelerini koruyarak toplumsallaşırlar. Ancak şeffaflık toplumu tüm bu olumsuz imgeleri ortadan kaldırarak kişiliği bireyselleştirir. Bunu kendilik dışında anlamlı ötekiyle buluşmayı narsist bir sınırsızlık ile ortadan kaldırarak yapar.²⁹

Şeffaflık toplumunun kuralı herkesin görebileceği ve duyabileceği şekilde davran ilkesidir. Bu açıkça şeffaflık toplumunun ahlaki mottosu haline gelmiştir. Maksimum kazanç için maksimum ışıklandırma ve ifşa gerekmektedir. Kalplerin teskin olması olumsuzluk temaları içeren ve dalgınlaşmaya izin vermeyen ivme toplumu olan şeffaf toplum için kabul edilemezdir. Yüreğin mahremiyeti ortadan kalkmıştır. Zira gönül evinin duvarları dijitalleşmenin kabloları ile delik deşik haldedir.³⁰

Buraya kadar anlatılan olumluluk toplum temalarının şeffalık, aynılık, sergileme, çıplaklık, ifşa, apaçıklık olarak ifade edildiği görülmektedir. Tüm bu özellikler gizli, sır, kapalı ve mahrem olanın karşısında konumlandırılır. Zira bu son sayılanlar olumsuzluk içeren kavramlardır. Günümüz geç modern toplumu

²⁵ Han, *Şeffaflık Toplumu*: 25- 27.

²⁶ Han, *Şeffaflık Toplumu*: 29- 30.

²⁷ Han, *Şeffaflık Toplumu*: 31- 36.

²⁸ Han, *Şeffaflık Toplumu*: 37-38.

²⁹ Han, *Şeffaflık Toplumu*: 55- 56.

³⁰ Han, *Şeffaflık Toplumu*: 65- 66.

olumsuzluktan arındırılmış bir persormans toplumu olarak adlandırılmaktadır.Han, şeffaflığın mistik hale getirilmiş ve mutlaklaştırılmış bir ideolojiye dönüştüğünü söylemektedir.³¹ Bu ideolojik toplum tasavvurunun ortadan kaldırmaya çalıştığı bir olumsuzluk olarak mahremiyete dair söylenecekler Müslüman toplumlarda geçerli dini ve ahlaki gereklilikler üzerinden okunmaya çalışılacaktır.

2. Mahremiyet Kavramı ve Olumsuzluk Toplumu

Mahremiyet çok farklı açılardan tanımlanabilecek bir kavramdır. Bununla birlikte çalışmanın problemi itibariyle mahremiyet kavramı bu başlık altında Müslüman toplum açısından ele alınmakta ve olumsuzluk toplumu kategorisinde değerlendirilmektedir. İslam literatürü açısından 'hrm' kökünden türetilmiş olan mahremiyet en genel tanımı ile yasaklanan, helal olmayan şey anlamında kullanılır. İslam hukukçuları kavramı kadın ve erkek çiftleri arasındaki ilişkiler çerçevesinde mahrem ve Farsça bir ifade olan namahrem kategorilerinde incelerler.³² Bununla birlikte mahremiyet hukuki açıdan sadece kadın, erkek ilişkileri üzerinden ele alınmamaktadır. Mahremiyetin bireysel boyutu kadar insanlar arası ilişkiler çerçevesinde kamusal boyutuna da değinilmektedir. Müslüman toplum açısından mahremiyetin boyutlarını biz kişisel, mekansal ve bilgi mahremiyeti başlıkları altında ele alacağız.³³

2.1. Kişisel Mahremiyet

Mahremiyetin kişisel sınırları Batı ve Doğu toplumlarında farklılık arz etmektedir. Batı toplumlarında mahremiyet dokunulmazlık ile tanımlanırken Doğu'da görünmezlik kavramıyla karşılanmaktadır. Bu yönüyle Doğu'nun mahremiyetinin sınırı uzaktan başlamaktadır.³⁴ Bir başka açıdan kişisel mahremiyet, Hz. Adem ve Havva'nın kıssasında olduğu şekliyle çıplaklığın anlaşılması ile araya bir setr çekmek için alalecele harekete geçmek ile oluşturulan karşılıklı mesafe üzerinden anlatılır (7/22). Adem ve Havva kıssasında olduğu gibi beden mahremiyeti 'avret' olarak tanımlanan ve her iki cins için karşılıklı olarak görünmezliği simgeleyen alanlar üzerinden tanımlanmaktadır. Kişinin bedeninin görünmemesi gereken kısımlarını teşhir etmesi beden mahremiyetinin ihlal edilmesidir. Bu mahremiyeti sağlayacak şey ise fiziki anlamda örtüdür.³⁵ Bunun yanında örtünün kişisel alanın başkalarının tasarrufundan korunmasına dönük olduğu da ifade edilir.³⁶ Örneğin; Müslüman bir toplumda kadınlar için vücut hatlarını belli etmeyecek kıyafetler ve başörtüsü ve yine erkekler için beden hatlarını ortaya çıkarmayacak elbiseler İslam'ın ön gördüğü kişisel mahremiyet kurallarıdır. Bu kurallar mahremiyetin başka bir olumsuzluk imgesi olan yasakla ilişkisini ortaya koyar. Bütün bu anlatılanlara ek olarak Kur'an'da kadınların tesettürüne dair ifadelerin kadim bir mahremiyet kültürünü yansıtan ve Arap toplumunda öteki ile mesafe oluşturan iffete verilen değerle örtüşen tarafıyla kişisel mahremiyetin tarihsel yönünün vurgulanması

³¹ Han, *Şeffaflık Toplumu*: 13.

³² Salim Ögüt, "Mahrem Maddesi", 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahrem>.(Erişim 18 Mart 2020).

³³ Bu tasnif yapılırken İsmail Kaplan'ın *Üniversite Öğrencisi Sosyal Medya Kullanıcılarının Mahremiyet Algısı*, isimli yüksek lisans tezi referans alınmıştır.

³⁴ Huriye Martı, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)*, 9/2 (2009), 12-13.

³⁵ İsmail Güllük, "Avret Mahremiyeti, Prensipleri açısından görüntü, Gerçeklik ve Sanal Alem ve Cinsellik Üzerine Fıkhi Bir Analiz", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 23 (2014), 105-128.

³⁶ Martı, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti": 16.

açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu mahrem sınırların Cahiliye olarak tanımlanan İslam öncesi toplumda da benimsenen kurallar dizisi olması sosyolojik açıdan ilgi çekicidir. Dahası Cahiliye toplumunda mahremiyetin asilliği temsil etmesi kavrama yüklenen bir başka mesafeye dayalı algıyı yansıtmaya açısından önemlidir.³⁷ mahrem olan kişinin bedeni, kişinin kendi tasarruflarına karşı da korunur. Bunun nedeni olarak insan bedeninin İslam dini açısından insan ruhunun mütemmimi olarak değerli görülmesindedir. Bu nedenle bedene karşı yapılacak değişim veya zarar vermeye dönük tasarruflar da yaşağın kapsamında değerlendirilir.³⁸

İslam dini açısından kişisel alan, özel hayat kavramı ile değil mahrem kavramı ile karşılanmaktadır. Özel hayatın gizliliği ise mahremiyetin bir boyutudur. Mahrem hayat kişinin sadece istediği kişilerle paylaşacağı, başkalarına kapalı olan kısımdır.³⁹ Mahrem hayatın varlığına dair İslam hukukçuları deliller (Hucurat, 49/12, Nur, 24/27-29, Ahzab, 33/53) sunarak bu konunun hukuki zeminini oluşturmuşlardır. Kişisel mahremiyet sadece bireyi ilgilendiren yönüyle bir 'sır' alanı olarak tarif edilmekte, ilgili ayet (24/58-59) aynı evin içerisinde dahi olsa bireysel sınırlara dikkat edilmesini ifade etmektedir.⁴⁰ Anlaşılacağı üzere mahremiyet , 'sır' 'gizlilik' 'kapalılık' 'yasak' gibi olumsuzluk öğelerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönüyle Müslüman toplumda mahremiyet, Han'ın günümüz geç modern toplumu için ön gördüğü şeffaflık ilkesinin tersine işlemekte, Han'ın da eserinde olumluluk toplumuna karşı ilkesel anlamda yeğlediği bir toplum yapısına daha yakın durmaktadır.

2.2. Mekansal Mahremiyet

Mahremiyetin kişisel boyutu özellikle İslam'da insana verilen değeri anlatması açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte insanın toplumsal bir varlık oluşu kutsal metinlerde (Kur'an ve Hadis Metinleri) vurgulanmaktadır. Mahremiyetin bir başka toplumsal veçhesi ile insana nispeti mekânsal bir boyut arz etmektedir. İslam dininde kişinin yaşadığı mekan, izni alınmadıkça başkalarına mahrem olan alanıdır. Bu yönüyle evlerin kişilere özel olmasını sağlayan ve içerisinde güvenli şekilde bulunmamıza sebep olan durumu her türlü dışarıdan müdahaleye kapalı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda Müslüman toplumlarda ev ruhsuz bir 'konut' değildir.⁴¹ Mekanın mahremiyetine dair Hz. Peygamber " *Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hâllerini araştırmayın...*" ifadeleriyle aynı toplumda yaşayan insanların birbirlerine gizli ve kapalı olan özel alanlara müdahale edilmemesini tavsiye etmektedir.⁴²

Müslüman toplumda ev dışarıdaki yabancıya karşı mahrem olup izin alınarak içeri girilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte başkasına ait olan bir evin/ meskenin gözetlenmesi ve dinlenmesi de yasaktır. Aynı şekilde evin iç mekanında da ev

³⁷ Emrah Dindi, *Kur'an'da İslam öncesi kültür* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 135- 140.

³⁸ Nurten Zeliha Şahin, "Mahrem Olarak İnsan Bedeni", *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd., (Samsun: ordu İlahiyat Vakfı Yayınları,2016), 165-169, 157-173.

³⁹ Hilmi Demir, "İslam'da Özel Hayat ve Özel Hayatın Gizliliği", Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) (Erişim 18 Mart 2020).

⁴⁰ Abdullah Kahraman, "Mahremiyetin Tanımı ve Sınırı", *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd., (Samsun: ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 36; 49.

⁴¹ Nevzat Aydın, "Hadislerde Mesken Mahremiyetini Tehdit Eden Unsurlara Karşı Alınan Önlemler", *EKEV Akademi Dergisi*, 63 (2015), 305- 309.

⁴² Kollektif, *Hadislerle İslam (7 Cilt Takım)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 85.

sakinlerinin birbirlerinin alanlarına dair mahremiyeti söz konusudur. Örneğin; ebeveynin odasına girerken çocukların izin almaları gerektiği bildirilir.

Müslüman toplumda mekan mahremiyeti toplumsal alanlarda da kendini göstermektedir. Örneğin; camilerde ilk dönemlerde rastlanmasa da zaman içerisinde kadın ve erkek ibadet mekanları arasına görülmeyi engelleyecek mimari tarzlar geliştirilmiştir. İslam devletler tarihi içerisinde mekânsal mahremiyet örneği olarak 'harem' adı verilen yöneticinin ailesine özel mekanlar bulunmaktadır. Bununla birlikte Müslüman toplumda bireyin kendisini toplumdan soyutladığı çilehaneler de mekânsal mahremiyetin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Yine aynı şekilde evin, avlunun, evin kapı, pencere ve bunların baktığı yönün ve dahası mahallenin etrafındaki yerleşkelerin mahremiyetini gözetecek mimari tarzı yansıttığı görülmektedir.⁴³ Bir Müslüman geleneksel toplum örneği olarak Osmanlı şehir mimarisinde mekan mahremiyeti, sokaktan başlayarak evin iç mekanına doğru kademeli olarak fetvalarla devamlılığı sağlanan kurallar kapsamında gerçekleştirilmiştir.⁴⁴ Tabi ki bu anlatılanlar geleneksel Müslüman toplum mimari anlayışını yansıtmaktadır. Günümüz mimari anlayışı bu türden bir mahremiyet algısını tam olarak karşılayamamaktadır.

Mekanın mahremiyeti Han'ın sergi toplumu olarak ifade ettiği geç modern olumluluk toplumu açısından bünyesine katmayacağı bir olgudur. Çünkü mekanın mahremiyeti görmemenin, kapalı oluşun, ışıklandırmamanın, gözetimin olmayışının ve mesafenin olumsuzluğunu içermektedir. Bunun tersine geç modern toplum ışıklandırılmış sergi değeri olan şeylere meyletmiştir.

2.3. Bilgi Mahremiyeti

İslam ilahiyatına dair sarf edilen görüşlerde epistemolojik mahrem alanların varlığından söz edilir. Bu konuda felsefecilerin ilahiyat alanına dair delillerine karşı ilahi olanın aklın mahremi olduğu ve saf akıl yürütme yöntemi ile bu sınırların aşılamayacağını belirten Gazali, bu alanın epistemolojik mahremiyetine ahlaki bir açıklama getirmektedir.⁴⁵ Mahremiyete bakan yönüyle ilahi vahyin Peygambere tebliğinin de aynı şekilde bir mahremiyet (korunmuşluk, gizlilik) içerisinde indirildiği bilinmektedir. Tanrı ve peygamber arasındaki mahremiyet sınırları içerisinde insanlara tebliğ edilen vahiy, insanların 'dili' kullanırken sınırlara riayet etmesini yeri geldiğinde teşvik ve yeri geldiğinde emrederek Müslümanlar arasında kullanılan dilin mahrem alanlarını ortaya koymaktadır. Buna göre sır saklamanın (kamu yararına ters düşmeyeceği durumlarda) teşvik edilmesi, kötü, yalan ve başkalarının haklarına saygısız sözlerin yasaklanması beşerî planda bilginin dışa vurulduğu dil kullanımına dair mahremiyete örnek olarak verilebilir.⁴⁶

⁴³ Kemal Özyurt, "Mahremiyet Anlayışımızın Mimariye Yansıması", *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd., (Samsun: ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 333-348.

⁴⁴ H. Gökçen Akgün Özkaya, *18. yüzyılda İstanbul Evleri* (İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2015), 147.

⁴⁵ Mehmet Ulukütük, "Aklın Mahremi: İslam Düşüncesi'nde Mahremiyetin Metafizik Temelleri", *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd., (Samsun: ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 395- 398.

⁴⁶ Tahsin Yurttaş, "İslam Düşüncesinde Dilin 'Ahlakiliği' ve 'Mahremiyeti'", *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd., (Samsun: ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 428-429; 436

Müslüman toplum içerisinde özel bir alana sahip olan tasavvuf ve tasavvufi hayat tarzı düşünce pratiği içerisinde belli başlı mahrem alanların varlığından bahseder. Bunlardan ilki kulun Rabbi ile olan ilişkisinde yaşadığı tecrübeleri başkaları ile paylaşmamasıdır. Bunun yanında kula ilham olunan şeylerin kişiselliği ve biricik oluşu başkaları ile bu hallerin paylaşılmamasını gerektirir. Tasavvuf yoluna giren mürit gördüğü rüyayı dahi şeyhinden başkasına anlatmamalıdır. Tasavvuf terminolojisi içerisinde keramet olarak adlandırılan olağanüstü olayların anlatılmaması da bu tür bir mahremiyet halidir.⁴⁷

İslam dininde ve Müslüman toplumda bilgi mahremiyetini engelleyecek bir durum olarak teccessüs bahsedilmektedir. Teccessüs 'gizli konuşulanları dinleme, kulak kabartma, bilgi toplama' gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁸ Benzer bir mahremiyet ihlali ise dini literatürde *nemime* olarak geçen koğuculuktur. Bir kimse hakkında haberi olmadan bir ötekine yalan veya kötü sözler taşımak olarak kısaca tarif edilebilir. İfşa edilmesi istenmeyen sırrı söz, fiil ve işaretlerle açığa çıkarmak da koğuculuğun bir başka yönüdür.⁴⁹ Aynı şekilde insanların bilgi paylaşımı kapsamında haberleşme hürriyeti de mahrem alan olarak kabul edilmiştir. Buna göre kişisel haberleşmeye dair yazılı ve sözlü kaynakların dokunulmazlığı öngörülmüştür. Genel anlamda bir Müslümanın kendisini ilgilendirmeyen mahrem alanlara müdahalesi sınırlandırılmıştır.⁵⁰ Buradan hareketle Müslüman toplum içerisinde bireysel bilgi alanına yönelik sınırların çizildiği ve bilginin müstehcen bir şekilde akışkan hale gelmesinin olumsuz algılandığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde kişiler arası bilgi alışverişlerinde sırrın muhafazası ve üçüncü şahısların bu özel alana müdahalesi engellenmektedir. Görülen o ki bilginin apaçık ve sınırsızca erişime açılması Han'ın yüreğin dijital kablolarla delik deşik edilmesi ifadeleri kapsamında olumluluk toplum teması olarak Müslüman toplumda sınırlar, kurallar ve sonucunda mahrem alanlar oluşturularak engellendiği ifade edilebilir.

3. Mahrem 'Sınırlar': Tesettürlü Olmak

Bu başlık altında yukarıda teorik olarak ifade edilen mahremiyetin boyutlarının sosyolojik bir çıktısı olarak ifade edebileceğimiz tesettürlü olmaya dair Müslüman bireyin tecrübesinden bahsedeceğiz. Han'ın temas ettiği olumsuzluk toplumuna dair temalar ile Müslüman toplumlardaki mahremiyet algısının benzeştiği görülmüştür. Bununla birlikte mahremiyet ile ilişkilendirilen tesettür konusunda Müslüman zihni oluşturan kodların anlaşılmasına çalışılması oldukça önemlidir. Tesettürün teolojik alt yapısına bakıldığında Nur Suresi 31. Ayeti Kerime'nin bu konuda dayanak gösterildiği ifade edilebilir. Bununla birlikte Ahzap Suresi 59. Ayet'in tesettürün bir başka boyutunu ele aldığı söylenmektedir.⁵¹ Aynı zamanda tesettüre ilişkin ayetin (Nur/31) anlaşılması çerçevesinde o dönemde toplumda cari olan uygulamaların detaylandırılarak kastedilenin anlaşılmasına çalışıldığı ve varsa lafızdaki kapalılığın aşılma istendiği görülmektedir. Tesettürün sadece baş örtüsünü değil bedeninin izin verilen kısımları haricinin örtülmesi olduğu dile getirilir. Ve aynı zamanda İslam dini

⁴⁷ Adem Çatak, "Mahremiyet Kavramının Farklı Anlam Alanları veya "Fıkıh-ı Bâtin"da Mahremiyet Algısı", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (01 Aralık 2015), 107- 108

⁴⁸ Mustafa Çağırıcı, "Teccessüs", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 246- 247.

⁴⁹ Kahraman, "Mahremiyetin Tanımı ve Sınırı": 33.

⁵⁰ Kahraman, "Mahremiyetin Tanımı ve Sınırı": 197.

⁵¹ Fazilet Çekiç, "Ahkam Tefsirleri Çerçevesinde Kur'an'da Tesettür", (Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 111.

açısından sadece kadınları değil erkekleri de bağlayıcı olan bir kurallar bütünü olduğu söylenebilir.⁵²

İslam dininde genel olarak tesettür, Han'ın tipolojisinde gördüğümüz bir olumsuzluk teması olarak giz ile olan ilişkisi buna binaen bedeninin örtülmesi ve mahrem olarak tasavvur edilen uzuvların açığa çıkarılıp, sergi nesnesi haline getirilmemesi şeklinde anlamlandırıldığı ifade edilebilir. Bunun ile ilgili en temel gösterge daha ilk insani durum ve ilk imtihan olarak tasvir edilebilecek olan Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yasak olan ağaca yaklaşmama sınavı ve akabinde bu yasağın çiğnenmesi ile ortaya çıkan cezayı anlatan kıssadır. Bu ceza, Adem ve Havva'nın elbiseleri olmaksızın cennetten çıkarılmalarıdır. Bu Kur'an kıssasında (Araf, 7/ 20-22; 27) olumsuzluklarla örülü bir anlatım söz konusudur.⁵³ Bir yasak ve akabinde ceza ve cezanın mahiyeti ise Han'da postmodern olumluluk toplum teması olarak geçen çıplaklık halidir. Bu kıssa da olumluluk toplum teması olan çıplaklık olumsuzlanarak insanlığın örtünme ihtiyacı vurgulanmaktadır. Bu kıssada anlatılan en net haliyle sergi nesnesi haline gelen insanın düştüğü istenmeyen durumdur. Örtünme vücuda çekilen mahrem sınırlar olması yanında Müslüman birey ve topluma bu sınırlar çerçevesinde istikamet vermektedir. Bu sınırları algılayan bireyin pasif bir alıcı olarak düşünülmediğini belirtmek gerekir. Zira bireyler etrafında gerçekleşen eylemlere sembolik anlamlar yükleyerek bunları anlamlı hale getiren faillerdir. Böylece toplumsal bir süreç olarak olumsuzluk temalarının anlamlı hale gelmesini sağlayan da bu tür bir etkileşimdir.⁵⁴ Bu yönüyle bakıldığında olumsuzluk toplumunun ontolojik olarak insanı konumlandığı yer ve insan tanımına çektiği sınırlar postmodern insanın olumluluk teması olarak kendisini konumlandığı mutlak özgürlük, sınırsızlık çerçevesi ile tanımlanamamaktadır. Bu noktada Müslüman bireyin tesettüre dair algısına yapılmış farklı alan çalışmalarından örnekler vermek yerinde olacaktır.

Başörtüsü kavramına dair araştırma sonuçları tesettür kavramı üzerinden genel olarak tartışılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye toplumuna dair birkaç nicel veriden bahsedilmelidir. KONDA'nın 2010 yılında yaptığı araştırma kapsamında 32 ilin, merkez dâhil 113 ilçesinde 154 mahalle ve köye gidilmiş ve 2746 kişiyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda Türk halkının kadınlarının %62,4 oranında başörtüsü kullandığı tespit edilmiştir.⁵⁵ Günümüze daha yakın bir tarihte Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan 'Türkiye' de Dini Hayat Araştırması' isimli çalışmada dışarı çıkarken başını örtenlerin oranı %71,6 olarak ortaya konmuştur. Bu kitlenin %91, 9 'u dinin bir emri olduğunu düşündüğü için başını örtmektedir.⁵⁶ Bu araştırma sonuçlarından Türk halkının büyük oranda başörtüsü kullanmayı bir dini emir ve sınır olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Kadınların örtünmeye dair algılarını ölçmek amacıyla Çetin'in yaptığı alan araştırmasında, kendilerini daha çok İslamcı olarak tabir eden 25 kadından oluşan birinci grup; daha heterojen olarak dağılmış (yaş, cinsiyet vb.) katılımcılardan oluşan

⁵² Ahmet Selman Bakti, "Azimet Ruhsat Bağlamında Tesettür", *Usul İslam Araştırmaları* 24/24 (01 Temmuz 2015), 191-212.

⁵³ İbrahim Halil Karşlı, "Tesettür Emri ve Kadın", *Diyanet Aylık Dergi*, (Ağustos 2013), 45.

⁵⁴ Özcan Güngör, "Sosyolojik Bir Teori Olarak Sembolik Etkileşimciliğin Ontolojik Temeli ve Din Olgusu", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/1 (2013), 57-91.

⁵⁵ Konda, "Başını Örtme ve Türban Araştırması", *Kamuyu Araştırması (KONDA, 2010)*, 5.

⁵⁶ DİB., "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması", *Kamuyu Araştırma Raporu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 102; 108.

18 kişilik ikinci grup ve örtülü olmayıp örtülü insanlarla bir arada olan (aynı zamanda erkeklerinde daha yoğun olduğu) 17 kişilik üçüncü grup olmak üzere toplamda 60 kişilik 3 grupta yapılan derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bu araştırmada yoklanan 'İslami tesettür kavramı neyi ifade etmektedir? Tesettür olgusunun diğer İslami yaşam pratikleriyle nasıl bir ilişkisi vardır? Moda ve tesettür modası kavramları neyi ifade etmektedir? İlk kuşağın tesettür algısı ile yeni tesettür algısı arasındaki farklar nelerdir? Tesettür modası, tesettür defileleri ve İslami moda dergileri dindar giyim tarzını etkilemekte midir? /Nasıl etkilemektedir? Din algısı ya da temel kaynaklara yaklaşım biçimleri giyinme ve tüketim alışkanlıklarını etkilemekte midir?' soruları çerçevesinde katılımcıların cevapları yaşanan bir gerçeklik olarak örtünmenin özne açısından anlamı ve varsa geçirdiği değişimi anlamak açısından önemlidir. Çalışmanın verilerinden çıkarılan sonuçlara göre katılımcıların tesettürün algılanışı ve göstergelerine dair bir değişimin yaşandığı noktasında görüş birliği bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca tesettürün bir parçası olan başörtüsü artık eskiden olduğu şekliyle dindarlığın bir parçası olarak görülmemektedir. Tesettüre dair oluşturulan moda 'israf' açısından eleştirilirken temizlik ve şıklık açısından olumlanmaktadır. Tesettürün moda halini aldığı günümüzde kadınlar aynı tarzları takip etseler de aynı dindarlık bilinç düzeyinde değildirler. Bu nedenle din algısının giyim tercihlerini etkilediği görüşü noktasında gruplar farklı düşünceler ortaya koymuştur.⁵⁷

Göğüş 'ün 19- 97 yaş aralığında 14 katılımcı ile gerçekleştirdiği sosyal medyada üretilen tesettüre dair içeriğin muhafazakâr kadınlarda algılanış şekliyle ilgili araştırması da Çetin'in araştırmasına benzer sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Muhafazakâr kadınlar sosyal medyada 'fenomen' olarak adlandırılan tesettür modellerinin paylaşımlarını büyük oranda tesettürün mahiyetine uygun bulmayıp onaylamazken tesettürün gizli olma, sakınma, sınır, örtünme gibi yönlerine vurgu yapmaktadırlar. Bununla birlikte geçmişte tesettür kıyafetlerinin çok fazla elde edilememesine rağmen günümüzde çok fazla çeşit olması olumlanmaktadır. Ancak temelde tesettüre dair algıda bir değişimden bahsedilmektedir.⁵⁸ Bu araştırmaların yanı sıra ilahiyat fakültesi öğrencileri ile yapılan 512 katılımcının olduğu bir araştırmada, erkek katılımcıların %45'i, kadın katılımcıların ise %40'ı Türkiye'deki kadınların örtünme biçimlerini İslam'ın kurallarına uygun bulmadığı ortaya konmuştur.⁵⁹

Yukarıda yapılan tahliller çerçevesinde tesettür ve Müslüman kadın imgesine dair Müslümanların kendi tanımlamaları üzerinden gerçekleştirilecek olan bir yaklaşımın sağlıklı sosyolojik yorumlara zemin oluşturacağı ifade edilmelidir. Bu noktada denilebilir ki tesettür kamusal alanda bir inanç simgesi olarak Müslüman kadının kamusal temsilinin bir parçasıdır. Avrupa toplumlarında İslamofobi çerçevesinde Müslüman kadının kamusal alanda görünürlüğünü konu edinen çalışmasında Erdoğan (2019), bu toplumlarda tesettüre dair ortaya konan tavrın boyutlarını incelemiştir. Avrupa'da islamofobinin birçok boyutu ile birlikte tesettür üzerinden şekillenen söylemler Müslüman kadınlara bir baskı aracı olarak geri

⁵⁷ Hilal Çetin, "Moda ve Değişen Tesettür Algısı Üzerine Bir Araştırma", (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 143- 147.

⁵⁸ Seda Dilek Göğüş, "Muhafazakar Kadınların Sosyal Medyada Üretilen " Tesettür Modası" İçeriğini Okuma Biçimleri: Gaziantep Örneği", (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 165-167.

⁵⁹ Kenan Sevinç, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Kadının Örtünmesine İlişkin Algılar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (29 Aralık 2017), 165-182.

dönmektedir.⁶⁰ Bu çerçevede Avrupa kamusal alanında Müslüman kadının olumsuzluğun şiddetine maruz bırakıldığı ifade edilebilir.

Son olarak denilebilir ki; Müslüman Türk toplumunda süregelen tesettürü bir dini vecibe olarak görme ve devam ettirme gerçeğinin olumsuzluk toplum temaları olan başkalık (buna mahremiyet de diyebiliriz) bilinci, öteki olarak cinsler arası sınırlar, yaratılıştan kaynaklı farklılıkların kabulü noktalarından Han'ın ortaya koyduğu açıklamalar ile yaklaşılabilir. Toplumumuzda tesettüre yüklenen anlamların yukarıdaki araştırmaların sonuçlarına istinaden farklılaşma gösterdiği ifade edilebilir. Han'ın olumsuzluk toplumunda görüldüğünü varsaydığı sınırlar ve en genel ifadesi ile mahremiyetin, Müslüman toplumda bir karşılığı olan kapsayıcı bir kavram ve yaşanan bir olgu olarak tesettürün geçirdiği değişim, olumsuzluk toplumundan olumluluk toplumuna doğru dönüşümün bir göstergesi olarak okunabilir. Bu dönüşümde insanın görme merakı ön plana çıkmaktadır. Oysa ki İslam, görmenin sınırlarını mahrem alanlar olarak çizmektedir. Bu sınırları tehlikeye ve hataya düşmeden araba kullanmamızı sağlayan trafik kurallarına benzetirsek daha anlamlı olacaktır.⁶¹

SONUÇ

Postmodern toplumu anlamaya dönük pek çok çabanın sosyolojik literatürde var olduğu bilinmektedir. Bu anlama faaliyetlerinin ortak yönlerinden birisi kadim bir sosyolojik analiz metodu olan tipolojiler üzerinden olguya dönük çıkarımlar yapmaktır. Araştırmaya konu olan Han'ın postmodern toplum tipolojisinin temelinde olumluluk ve olumsuzluk dikotomisi üzerinden gerçekleştirilen bir okuma yatmaktadır. Buna göre olumluluk toplum kavramsallaştırması şeffaflık, apaçıklık, sergileme, müstehcenlik, mesafenin kayboluşu vb. temalar çerçevesinde bir toplum portresi ortaya koyar. Bununla birlikte olumluluk toplumunun karşısında konumlandığı olumsuzluk toplum temaları kapalı, gizli, sırlı, mesafeli, mahrem kavramları ile temellendirilir. Aynı zamanda postmodern toplum mahremiyet- ötesi olarak eleştirilir. Bu bağlamda araştırmada Müslüman toplumda var olan mahremiyet olgusunun Han'ın olumsuzluk toplum tipolojisi altında söz ettiği temalar ile ilişkisinin ortaya konulabileceği görülmüştür. Müslüman toplumda var olan ilahi kaynaklı sınırlar ve toplumun maslahatına dönük gizlilik ve sır yönleriyle işleyen mahremiyet, Han'ın eserlerinde postmodern toplumda bulunmadığını iddia ettiği ve kaybedilen toplumsal dinamikler olarak betimlediği 'olumsuzluk' temaları ile örtüşen kavramlar olarak tespit edilmiştir. İslam'ın en temelde bireyler arası ilişkiler çerçevesinde ele aldığı mahremiyet kavramının, tikel anlamda bireye sonrasında mekana ve bireyler arası bilgi transferine uzanan boyutlarla şekillendiği görülmüştür. Ancak Müslüman toplumda mahremiyet olgusunun sınırlarının ilahi kaynaklı olmasıyla Han'ın kastettiği anlamın ötesinde metafizik bir gerçeklikle temas ettiği söylenmelidir. Bununla birlikte topluma yansıyan yönüyle mahremiyet ve buna dair toplumsal çıktılarının Han'ın olumsuzluk toplumu kategorisinde ele alınabileceği söylenebilir. Araştırmanın tesettür algıları kısmında tesettüre dair 'sınır' 'mesafe' 'emir' gibi olumsuzluk toplumu temalarının ön plana çıktığı söylenmelidir. Bununla birlikte tesettüre yönelik tutum değişimi ile geç modern dönem özelliği olan kendini gösterme, ışıklandırma olarak tabir edilebilecek Han'ın olumluluk toplum tipolojisi

⁶⁰ Halide Nur Ö. Erdoğan "İslamofobi Bağlamında Müslüman Kadın İmgesi", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (29 Kasım 2019), 637- 651.

⁶¹ Cağfer Karadaş, "Görme Merakı", *Diyanet Aylık Dergi*, Mart (2019), 63.

altında ele aldığı temalar arasında kurulabilecek ilişkinin, Türk toplumunun tesettür algısına dair incelediğimiz çalışmaların verileri üzerinden desteklendiği görülmüştür. Son olarak Han'ın geç modern dönem için ifade ettiği apaçıklık, sergi, çıplaklık, ifşa vb. süreçlerin, geleneksel ve kurumsal bir din tarafından beslenen mahremiyet ve tesettür algısına dair özsel bir değişimden ziyade zamana bağlı yorum farklılıkları olarak değerlendirilebilir. Bu tarz yorum farklılıklarının sınırların, mesafenin, öteki algısının değişimine paralel olarak gerçekleştiği incelenen araştırmalarda ortaya konulan genel vurgudur.

KAYNAKÇA

- Aydemir, Mehmet Ali. *Toplumsal Tipler*. 1. Baskı. İstanbul: Açılım Kitap, 2016.
- Aydın, Nevzat. "Hadislerde Mesken Mahremiyetini Tehdit Eden Unsurlara Karşı Alınan Önlemler". *EKEV Akademi Dergisi* 63 (2015): 287-313.
- Back, Les - Jenks, Chris, ed. *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. çev. İhsan Çapcıoğlu. 1. Baskı. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2012.
- Bakti, Ahmet Selman. "Azimet Ruhsat Bağlamında Tesettür". *Usul İslam Araştırmaları* 24/24 (01 Temmuz 2015): 191-212.
- Çağırıcı, Mustafa. "Tecessüs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40: 246-247. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Çatak, Adem. "Mahremiyet Kavramının Farklı Anlam Alanları veya "Fıkıh-ı Bâtın"da Mahremiyet Algısı". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (01 Aralık 2015): 93-111.
- Çekiç, Fazilet. "Ahkam Tefsirleri Çerçevesinde Kur'an'da Tesettür". Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çelik, Ercüment. "Güney Sosyolojisi'nin Yükselişi ve Türkiye'de Sosyoloji İçin İfade Edebileceği Anlamlar". *Mülkiye Dergisi* 40/4 (15 Aralık 2016): 113-148.
- Çetin, Hilal. "Moda ve Değişen Tesettür Algısı Üzerine Bir Araştırma". Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Demir, Hilmi. "İslam'da Özel Hayat ve Özel Hayatın Gizliliği". Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Raştırmalar Vakfı (TASAV). 18 Mart 2020. <https://www.tasav.org/islam-da-ozel-hayat-ve-ozel-hayatin-gizliliği.html>.
- DİB. "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması". Kamuoyu Araştırma Raporu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı (2014): 102-108.
- Dindi, Emrah. *Kur'an'da İslam Öncesi Kültür*. 1. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Erdoğan, Ö, Halide Nur. "İslamofobi Bağlamında Müslüman Kadın İmgesi", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (29 Kasım 2019): 637- 651.
- Freyer, Hans. *Sosyoloji Kuramları Tarihi*. Çev. Tahir Çağatay- M. Rami Ayas. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012.
- Göğüş, Seda Dilek. "Muhafazakar Kadınların Sosyal Medyada Üretilen "Tesettür Modası" İçeriğini Okuma Biçimleri: Gaziantep Örneği". Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Güllük, İsmail. "Avret Mahremiyeti, Prensipleri Açısından Görüntü, Gerçeklik ve Sanal Alem ve Cinsellik Üzerine Fıkhi Bir Analiz". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (2014), 105-128.
- Güngör, Özcan. "Sosyolojik Bir Teori Olarak Sembolik Etkileşimciliğin Ontolojik Temeli ve Din Olgusu". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/1 (2013): 57-91.
- Han, Byung-Chul. *Şeffaflık Toplumunu*. Çev. Haluk Barışcan. 4. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Han, Byung-Chul. *Şiddetin Tipolojisi*. Çev. Dilek Zaptçioğlu- Semih Sökmen. 3. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- Han, Byung-Chul. *Yorgunluk Toplumunu*. Çev. Samet Yalçın. 5. Baskı. İstanbul: Açılım Kitap, 2019.
- Kahraman, Abdullah. "Mahremiyetin Tanımı ve Sınırı". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*. Ed. Yavuz Ünal vd. I/ 29-52. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları. 1. Baskı, 2016.
- Karadaş, Cağfer. "Görme Merakı". *Diyanet Aylık Dergi* (Mart 2019): 62- 63.
- Karlı, İbrahim Halil. "Tesettür Emri ve Kadın". *Diyanet Aylık Dergi* (Ağustos 2013): 44-45.
- Kırmızısakal, Koray. "Byung-Chul Han'ın Keskin-Kör Bıçakları". 16 Mart 2020. [https:// www. sosyalbilimler.org/byung-chul-hanin-keskin-kor-bicaklari/](https://www.sosyalbilimler.org/byung-chul-hanin-keskin-kor-bicaklari/).
- Kollektif. *Hadislerle İslam (7 Cilt Takım) (Orta Boy)*. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Konda. "Başını Örtme ve Türban Araştırması". Kamoyu Araştırması. KONDA, 2010.
- Martı, Huriye. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti". *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 9/2 (2009): 9-23.
- Öğüt, Salim. "Mahrem Maddesi". 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahrem>.
- Özkaya, H. Gökçen Akgün. *18. yüzyılda İstanbul Evleri*. 1. Baskı. İstanbul: Suna ve İnan Kırac Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2015.
- Özyurt, Kemal. "Mahremiyet Anlayışımızın Mimariye Yansıması". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd. I/ 333-348. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları. 1. Baskı, 2016.
- Sevinç, Kenan. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Kadının Örtünmesine İlişkin Algılar". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (29 Aralık 2017): 165-182.
- Şahin, Nurten Zeliha. "Mahrem Olarak İnsan Bedeni". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd. I/ 157-173. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları. 1. Baskı, 2016.
- Temizkan, Ömer. "Öteki Tartışmaları Çerçevesinde Zygmunt Bauman'ın Öteki Yaklaşımı". Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2011. <https://www.ulusaltezmerkezi.net/oteki-tartismalari-ercevesinde-zygmunt-baumanin-oteki-yaklasimi/>.

- Tom Bottomore, Robert Nisbet. *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. Çev. Aydın Uğur, Mete Tuncay. 3. Baskı, 1 Cilt. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2014.
- Ulukütük, Mehmet. "Aklın Mahremi: İslam Düşüncesi'nde Mahremiyetin Metafizik Temelleri". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*. Ed. Yavuz Ünal vd. I/ 395-408. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları. 1. Baskı, 2016.
- Ünlü, Derya Gül. "Şeffaflık Toplumu: Şeffaf Toplumun Eleştirisi Üzerine Bir Okuma". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi* 28 (28 Haziran 2018): 279-290.
- Yurttaş, Tahsin. "İslam Düşüncesinde Dilin 'Ahlakiliği' ve 'Mahremiyeti'". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*. Ed. Yavuz Ünal. I/ 427-450. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları. 1. Baskı, 2016.